

Муниципалъни бюджетни йукъарадешаран хъукмат

«1аларойн-эвлара №2 йолу йуккъера школа»

Йийцаре йина

Теллина

методически декъан

ишколан дешаран

декъан доладархо

кхеташонехъ

-----Джавтаева Р.А.

-----Сайдулаева З.К.

Протокол МО № 1от 24 .08.2023 г.

Нохчийн меттан белхан программа

10 - 11 классашна

2023-2024

КХЕТОРАН КЕХАТ

Программа хЮттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хИнцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хЮттош, методически гЮ-накъосталла даран Iалашонца.

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуьйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процесехь коьртачу йукьарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хИнцалера некъаш кхочушдан; (кхин дIа – ФПДС КЙД);

2) билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гЮллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукьардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукьара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртхЮтторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адаманашна йукъахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-оила а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оьздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехъажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, оилайар, иэс, суртхЮттор, ша кхочушден дешаран гЮллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехъажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан маххадоран, цунах оилайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукьараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гЮллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догIуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехь, Iаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахьарчу гЮллакхдарехь: экскурсеш, тематикин меропрятеш, конкурсаш, и. д.кх.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

Коьртачу йукьарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукъаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукьараллин уьйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан обздангалла а практикехъ карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехъ тайп-тайпанчу грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гIуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а Iекаренан хьелашкахъ гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор; ойланан гIуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехъ дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функциональни говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехъ йолчу текстийн чулацам тидаран, царех кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гIуллакхах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гIуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

ДЕШАРАН ПЛАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догIуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахъ долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина 67 сахьт:

10 классехъ – 34 сахьт (кIиранахъ – 1 сахьт), 11 классехъ – 33 сахьт (кIиранахъ – 1 сахьт).

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

10 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт. Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт. Мотт – адамийн уьйран а, кхиаран а, къийсаман а гIирс

Меттан мехаллех а, йукъараллин дахарехъ цо дIалоцучу меттигах а кхеташ хилар

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а, орфоэпи а лингвистикин дакъош санна. Аз – меттан уггар а жима дакъа. Озан а, элпан а дазар. ХIинцалера нохчийн абат. Фонетически транскрипцин цхьайолу кепаш (элементаш). Мукъа а, мукъаза а аьзнаш. Къамелдарехъ аьзнийн хийцадалар. Нохчийн меттан шатайпана аьзнаш. Деха а, доца а мукъа аьзнаш. Дифтонгаш. Нохчийн меттан интонаци, интонационни конструкцийн коьрта тайпанаш. Орфоэпин коьрта норманаш.

Деха а, доца а, мукъа а, мукъаза а, зевне а, къора а аьзнаш къестор. Дешан озан а, элпан а хIоттам дуюхь-дуюхьал хIоттор. Дешан озан-элпан анализ йар. Дешнаш дакъошка декъар. Дош цхьана могIанера вукху могIане сехьадаккхаран хаарш карадерзор. Нохчийн меттан интонаци а, орфоэпически норманаш а карайирзина хилар. Нохчийн меттан интонацин а, аьзнийн къепен а башхаллех кхеташ хилар.

Дешнийн латтам а, дешнийн кхолладалар а

Морфема меттан жима а, маьIне а дакъа хиларх кхетар. Дешан лард а, чаккхе а. Орам. Цхьанаораман дешнаш. Орамерчу элпийн хийцадалар.

Суффикс. Дешхьалхе.

Схьадовлаза а, схьадевлла а дешнаш. Дошкхолладаларх а, хийцадаларх а болу кхетам. Дошкхолларан а, формакхолларан а морфемаш. Нохчийн меттан дошкхолларан коьрта некъаш. Дошкхолладаларан га (пара) а, дошкхолладаларан зIе а. Морфемни а, дошкхолладаларан а дошамаш.

Нохчийн дешан хIоттаман башхаллех кхеташ хилар. Дешнаш а, дешан форманаш а кхолларехь морфемаша дечу гIуллакхах кхеташ хилар. Дешан морфемаш къастор. Дошкхолларан дакъошка хьаьжжина, дешан мехалла билгалйар. Цхьанаораман дешнаш харжар, къамелехь царах пайдаэцар. Дешнийн зIенаш а, дешнаш кхолларан коьрта некъаш а билгалдар. Тайп-тайпанчу некъашца дешнаш кхолла хаар карадерзор. Нийсайаздарехь дошкхолладаларан а, морфемийн а декъехула карадирзинчу хаарех, шардарех пайдаэцар. Тайп-тайпана хьесапаш морфемийн а, дошкхолладаларан а дошамашца кхочушдар.

Дешан хIоттамаца дешнаш таллар, дошкхолладаларан таллам бар.

Лексикологи. Фразеологи

Дош – меттан цхьа дакъа. Дешан лексически а, грамматически а маъIна. Къоман оздангаллин маъIнин дакъа шайца долу дешнаш. ЦхьанамаъIнин а, дукхамашIнийн а дешнаш, дешан нийса а, тIедеана а маъIна. Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.

Нохчийн меттан лексика, шен схьайаларе хьаьжжина (билгала нохчийн а, тIеэцна а), жигара а, кIезиг пайдаоьцу а (историзмаш, архаизмаш, неологизмаш), цунах пайдаэцаран гуо (йукъара, шуьйра пайдаоьцу дешнаш, диалектизмаш, терминаш, профессионализмаш).

Лексикин стилистически дакъош: книжни, йукъара, къамелан.

Фразеологизмаш, церан билгалонаш а, маъIна а. Аларш, дустарш, кицанаш.

Нохчийн меттан дошамаш. Шинаметтан дошамаш.

Дахаран хьелашкахь тIекареш дIакхехьарна оьшучу барамехь лексически а, фразеологически а аларш карадерзор. ТIекаре йаран хьоле а, Iалашоне а хьаьжжина, къамелехь шайн маъIнашца вовшашца даза тарлуш долчу дешнех пайдаэцар. Дешнийн маъIнаш къасторхьама а, синонимаш, антонимаш, фразеологически цхьаьнакхетарш харжархьама а, тайп-тайпанчу дошамашца болх бар. Дош лексически къастор.

Морфологи

Морфологи – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан къамелан дакъош. Коьрта къамелан дакъош. Церан грамматически маъIна а, морфологически билгалонаш а, синтаксически гIуллакх а. Нохчийн меттан дожарийн къепе: маъIна, кепаш, пайдаэцар. Нохчийн меттан къамелан дакъойн хенийн, классан гайтамийн къепе: маъIна, кепаш, пайдаэцар. ГIуллакхан къамелан дакъош. Церан маъIна, морфологически билгалонаш, синтаксически гIуллакх. ГIуллакхан къамелан дакъойн тайпанаш: маъIна, хIоттам, синтаксически гIуллакх. Айдардешнаш а, азтардаран дешнаш а

. Нохчийн а, оьрсийн а меттанийн къамелан дакъойн йукъара долчух а, йукъара доцух а кхетаршайн коьртачу билгалонашца тайп-тайпана къамелан дакъош довзар. Дош морфологически къастор. Нохчийн литературни меттан норманашца догIуш тайп-тайпанчу къамелан дакъойн дешнийн кепех (форманех) пайдаэцар

11 КЛАСС

Синтаксис. Цхьалхе а, чолхе а предложени. Ма-дарра а, лач а къамел.

Синтаксис – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан синтаксисан дакъош. Дешнийн цхьаьнакхетар а, цуьнан дIахIоттам а, тайпанаш а. Дешнийн цхьаьнакхетарехь дешнийн уьйр а, тайпанаш а (бартбар, урхалла, тIетовжар). Предложени, цуьнан дIахIоттам а, грамматически маъIна а. Аларан Iалашоне а, эшаре а хьаьжжана, предложенийн тайпанаш. Предложени кечйеш болу гIирсап: эшар (интонаци), логически тохар, дешнийн къепе. Предложенин грамматически бух

Цхьалхе а, чолхе а предложенеш. Цхьалхе предложени. Предложеннин коьрта а, коьртаза а меженаш а, церан хилар а. Цхьалхечу предложенийн тайпанаш: шинахЮттаман а, цхьаныхЮттаман а, йаьржина а, йаржаза а, йуьззана а, йуьззана йоцу а, чолхейаьлла а, чолхейалаза а. ЦхьаныхЮттаман предложенийн тайпанаш. Чолхейаьлла предложени. Цхьанатайпанчу а, шакъаьстинчу а меженашца а, тЕдерзарца а, йукъадалочу дешнашца а, йукъайалочу конструкторцешца а йолу предложенеш.

Чолхе предложени, цуьнан дIахЮттам а, грамматически бух а. Чолхечу предложенийн тайпанаш: хуттургийн а, хуттургаш йоцу а, чолхе-цхьаьнакхетта а, чолхе-караара а. Чолхе-цхьаьнакхетта предложени: дIахЮттам, тайпанаш, вовших йозаран гIирсаш а, кепаш а. Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенешкара цхьалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хьаьркаш. Чолхе-караара предложенеш: дIахЮттам, тайпанаш. Чолхе-караарчу предложенехь коьртачу а, тIетухучу а предложенийн уьйран гIирс. Эшар (интонаци), сацаран хьаьркаш

Хуттургаш йоцу чолхе предложени, дIахЮттам. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкара цхьалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хьаьркаш. Нехан къамел довзийтаран кепаш. Текст синтаксически дакъа санна. Предложенияйн а, текстан дакъойн а уьйрийн гIирсаш а, кепаш а.

Дешнийн цхьаьнакхетарехь дешнийн уьйран кеп къастор, предложенин грамматически бух билгалбар. Цхьалхечу а, чолхечу а предложенийн тайпанаш билгалдар. Предложения синтаксически къастор. Чолхе-караара предложенеш цхьалхечу а, цхьалхенаш чолхечу а предложенешка йерзор. Текст а, дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а кхолларан норманаш ларйар

Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра къамел лач къамеле дерзор. Ма-дарра къамелехь сацаран хьаьркаш. Цитаташ а, цаьргахь сацаран хьаьркаш а.

Пунктуа̀ци. Орфографи.

Пунктуа̀ци нийсайаздаран бакъонийн къепе санна. Пунктограммех кхетам балар. Предложениян чаккхенгахь, цхьалхечу (чолхейаьллачу а, чолхейалазчу а), чолхечу предложенешкахь, ма-дарра къамелехь, цитаташкахь, диалогехь сацаран хьаьркаш.

Пунктуа̀ционни хааршца йобзна само кхиор. Йозанехь пунктуа̀ционни коьрта норманаш ларйар. Дош орфографически къастор. Пунктуа̀ционни къастор. Орфографически а, пунктуа̀ционни а хьесапаш кхочушдеш орфографически дошамех, нийсайаздаран справочникех пайдаэцар.

Орфографи дешнаш а, церан кепаш нийсайазйаран бакъонийн система санна. Орфограммех кхетам. Орамехь мукъа а, мукъаза а элпаш нийсайаздар. Ъ, Ь нийсайазйар. Дешнаш цхьаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар. Дош дехьадаккхар. Доккха а, жима а элпаш йаздар. Нийсайазйаран дошамаш

КОЪРТАЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ТИЕГIАНЕХЬ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМIАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМIАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гIуллакхийн цхьааллехь, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синьобздангаллин мехаллашца, йукъараллехь тIеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догIуш а долуш, цул сов, жамIаша ша-шен довзарехь, ша-шен кхетош-кхиорехь, ша-шен кхиорехь адаман чобъхара хьелаш кхолларехь аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа

карайерзоран личностни жамлаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепен буха тIехь а, кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехь а гIуллакхдаран зеделларг совдакхар, цу йукъахь кху декъахь:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тIеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакъонаш, маршо, бакъдолу хъашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукъараллин, виначу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар, цу йукъахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкахь гайтинчу хъелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тIецаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукъараллин институташа дечу гIуллакхах кхетар; коьртачу бакъонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукъараллин норманех, нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тIехь кхийнчу поликультурни йукъараллехь адамийн вовшашца йолчу йукъаметтигийн бакъонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гIуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гIо дан гIертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни гIуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Патриотически кхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гIуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубакхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Илманца, исбаьхьаллица, тIеман хьуьнаршца, халкъан кьинхьегаман кхиамашца, (цу йукъахь исбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукъаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тIаьхьало, хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синьобздангаллин кхетош-кхиоран:

гIиллакх-обздангалла къасточу хъелашкахь обздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукъахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткъа иштта обздангаллин, бакъонийн норманашка хъаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукъараллехь лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакъонашца а цхьаьна ца догIу гIуллакхаш жигара тIецаэцар; шен а, йукъараллин а меттиган хъелашкахь адаман маршо а, жопалла а.

Эстетически кхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тIеIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтаре гIертар.

Физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могошаллина жопаллехь хилар а, дахаран могошчу кепана тIехьяжам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакъонаш ларйар,

дІанисийина дешаран а, садаІаран а раж; диллина физически жигаралла); тІаьхьенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синІаткъаман а, могашаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тІецаэцар; кхерамзаллин бакъонаш ларйар, цу йукъаьхь ишколан меттан дешаран процесехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукъараллин, хааман, Іаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукъаьхь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дІа йолу Іалашонаш хІиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тІеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гІирсех нийса пайдаэцар, цу йукъаьхь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масалшна тІе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гІалат дала бакъо хилар къобалдар.

Къинхьегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хьажаман практикин хьесапаш (добзалан, ишколан, гІалин, мехкан дозанехь) кхочушдарехь жигара дакъалаца тІехьажам хилар, цу тайпана гІуллакх дІадоло, план хІотто а, ша кхочушдан а хьуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхьегам а практикехь Іамо дог дар, цу йукъаьхь Іамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тІехь а; къинхьегаме а, къинхьегаман жамІашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хьесапийн шен траектори дІахІоттор; хиндолчух долу шен хьесапаш схьадийца хаар.

Экологин кхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехь хьесапаш кхочушдархьама йукъараллин а, Іаламан а Іилманийн декъехь долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хІоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тІаьхьалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тІегІа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тІецаэцар, цу йукъаьхь экологин проблемаш ойьу литературин прозведенеш йовзарца кхиьнарш а; Іаламна, йукъараллина, технологина йукъаьхь долчу хьелашкаьхь гражданина а, хьаштхочо а санна айхьа дан дезачух кхетар; экологин хьажаман практикин гІуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Іилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Іаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Іаламан а, йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Іилманан кхетамийн вайн заманан къепаца гІуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гІирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гІуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тІехьажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гІертар а.

Дешархо йукъараллин а, Іаламан а гуонан хийцалучу хьолех воларан:

йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гІуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкаьхь а, тобанашкаьхь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин

гУллакхдарца, ткъа иштга доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахъ вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш; билггал доцчу хьелашкахъ зIе хиларан хъашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гУллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехъ билггал доцчу хьелашкахъ даран хъашт хилар, цу йукъахъ кхечу нахах Iама хаар а, цхъаьна гУллакхдарехъ кхечарна зеделлачух девза гУллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахъ хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхъаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш къен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехъ шена хетачух пайдаэца хаар, экономикаин, йукъараллин, Iаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Iалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехъ, къамел дарехъ, дахарехъ зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечу хьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIоьттинчу хьолехъ диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гУллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМIАШ

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

Кобрта маьIнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дIасадекъаран ладаме билгало, жамIдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дIасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогIург а къасточу факташкахъ, хаамашкахъ, тидамашкахъ гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогIург а гучудаккхаран критереш йала;

хIоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Iаморехъ бахъанин-тIаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогIу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамIаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехъ дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехъ харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гIолехъ вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Кобрта лехаман дараш:

хаттарех пайдаэца мотт Iаморехъ хааран лехаман гIирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогIург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лобхуш дерг а шен лаамехъ дIахIотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тIечIагIйан;

дарийн алгоритм хIотто, дешаран хьесап кхочушдарехъ цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тIаьхьалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дIахIитторехъ ша хIоттийнчу планаца

жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схъаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе хъаьжжина, жамIаш ша кепе дало; схъаэцна жамIаш бакъхиларан мах хадоран гIирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дIа хила тарлуш долу кхиар а, тера догIучу хьелашкахь церан тIаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хъаьжжина, хаамаш лахарехь а, схъакъасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гIирсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схъакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамI дан;

чулацамехь болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хъаьжжина, текстан мах хадорхъама а, дешаран хьесапаш кхочушдаран Iалашонца оьшучу хаамах кхетархъама а ладогIаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хIиттийнчу Iалашонашка хъаьжжина, цхъана йа масех хьостанера хаамаш схъаэцархъама, жамIдархъама, къепе балорхъама маьIнин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догIу тIечIагIдарш каро (цхъа ойла, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гIолехь кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схъахаржа а, кхочушден хьесапаш, коммуникативни хIоттаме хъаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца, церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хIоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;

хаамаш къепе бало а, эвсараллица дагахь латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

ТIекаре:

тIекаренан хьелашка, Iалашонашка хъаьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахь а, дискуссешкахь а, барта монологически къамелехь а, йозанан тексташкахь а ша (шена хетарг) гайта;

тIекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гIирсаш бовза, йукъараллин хъаьркийн маьIнех кхета;

къовсаме хьелаш кхолладаларан бахъанаш довза, къовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хъайн дуьхьалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дIайахъарехь йийцаре йиллинчу темица догIу хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тIекаренна тIетарна а тIехъажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхIотто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамIаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Iалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хъаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хIитто.

Цхъаьна гIуллакхдар:

билгал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх гIолехь хиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Iалашо кхочушйарехь вовшашца зIе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхъаьна гIуллакхдаран Iалашо йуьхьарлаца, цу Iалашоне кхача цхъаьна дараш хIитто: гIуллакх дIасадекъа, барт бан, цхъаьна бечу белхан процесс а, жамI а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамI дан, куьйгалла дан, тIедиллар кхочушдан, муьтIахь хила кийча хилар гучудааккха;

цхъаьна бен болх вовшахтохаран план хIотто, шен гIуллакх къасто (вовшашца зIе хиларан массо а декъашхочунна бакъахьа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дIасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцу декъехь лакхарчу жамIашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тIехь ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зIе хиларан декъашхоша шаьш хIиттийнчу критерешца; жамIаш йуьхьанцарчу хьесапца а, тобанан хIора декъашхочун цу жамIашка кхачоран гIуллакхца а дуста, жобпаллин гуо дIасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхъамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хIотто, болчу гIирсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йелла вариантш тIечIагIйан;

дарийн план ша хIотто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпалла тIеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдайитаран, рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран план йало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалуцу хьелашна адаптаци йан а;

гIуллакхдаран жамIашка кхачаран (цакхачаран) бахъанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахъанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тIекаренан Iалашонашка а, хьелашка а хьаьжжина, шен къамел нисдан а; тIекаренан Iалашонан а, хьелийн а жамI цхъаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тIехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахъанех а кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тIеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гIалатвала бакъо йолуш хиларх кхета;

ша а, кхиберш а, йемал ца беш, тIеэцар; цIеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Iуналла дан йиш цахиларх кхета.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

10 КЛАСС

Нохчийн маттах болу йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – иза нохчийн къоман а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан а мотт а, къоман историн, культурин бух а бу. Цуьнца доьзна ду къоман кхиар а.

Ненан меттан метапредметни декхарша билгалбоккху берана, цо шкоলেখь доьшучу хенахь, иза личность санна, кхиорехь массо тайпана а, йукъарчу амалехь а бен тІеІаткъам. Мотт дешархочун ойла, кхетам, суртхІотторан, кхоллараллин хьуьнарш кхиоран; личность санна, ша-шен вовзийтаран, ша-шена керла хаарш карадерзоран хьуьнарш кхиоран а бух бу, дешаран гІуллакх а цхьаьна вовшахтохар йукъа а лоцуш. Ненан мотт къоман культурин, литературин, синъобздангаллин мехаллашка а, адаман обздангаллин, историн зеделлачуьнга а кхачоран гІирс а, дахарехь дІалоцу меттиг къасторан некъ а бу. Нохчийн мотт караберзоро таро лур йу дешархошна вовшашца йукъаметтигаш дІакхехьа, боккхачу кхиамца кхидолу меттанаш а, дешаран предметаш а Іаморехь онда гІорттор хилла дІахІотта а, хийцалучу хІокху дахарехь шен меттиг каро а.

ХІума довзаран гІирс ша хиларе терра, матто ойла кхиайарна а, интеллектуальни а, кхоллараллин хьуьнарш кхиорна а, шаьш кхочушдечу дешаран гІуллакхийн шардарш карадерзорна а, шен хаарш лакхадахарна а, ша-шен вовзийтарна а тІехь аьтто бо.

Шен къоман обздангалла а, литература а, синъобздангаллин мехаллаш а, дуьненан Іилма а, культура а йовзарехь мехала гІирс а бу нохчийн мотт.

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а, орфоэпи а лингвистикин дакъош санна. Аз – меттан уггар а жима дакъа. Озан а, элпан а дазар. ХІинцалера нохчийн абат. Фонетически транскрипцин цхьайолу кепаш (элементаш). Мукъа а, мукъаза а аьзнаш. Къамелдарехь аьзнийн хийцадалар. Нохчийн меттан шатайпана аьзнаш. Деха а, доца а мукъа аьзнаш. Дифтонгаш. Нохчийн меттан интонаци, интонационни конструкторин коьрта тайпанаш. Орфоэпин коьрта норманаш.

Деха а, доца а, мукъа а, мукъаза а, зевне а, къора а аьзнаш къестор. Дешан озан а, элпан а хІоттам дуьхь-дуьхьал хІоттор. Дешан озан-элпан анализ йар. Дешнаш дакъошка декъар. Дош цхьана могІанера вукху могІане сехьадаккхаран хаарш карадерзор. Нохчийн меттан интонаци а, орфоэпически норманаш а карайирзина хилар. Нохчийн меттан интонацин а, аьзнийн къепен а башхаллех кхеташ хилар.

Дешнийн латтам а, дешнийн кхолладалар а.

Дашехь морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс, чаккхе), дешан лард схьакъасто.

Цхьанаораман (гергара) дешнаш харжа а, къасто а. Дешнийн кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь хийцалуш долу аьзнаш каро.

Схьадевлла а, схьадовлаза а долчу дешнийн лардаш къасто. Дошкхолладаларан коьрта кепаш, дешнийн кхолладаларан зІенаш къасто. Дешхьалхенан а, суффиксан а гІоьнца а, ткъа иштта лардаш вовшахкхетарца а дешнаш кхолла.

Дешнийн морфемни анализ йан. Чолхе дацдина дешнаш нийса дІаала а, царах нийса пайдаэца а.

Лексикологи. Фразеологи

Дош – меттан цхьа дакъа санна. Дешан лексически а, грамматически а маьІна довза. Къоман обздангаллин маьІнин дакъа шайца долу дешнаш схьакъасто. ЦхьанамаьІнин а, дукхаммаьІнийн а дешнаш, дешан нийса а, тІедеана а маьІнаш къасто. Синонимаш, антонимаш, омонимаш къасто.

Нохчийн меттан лексика, шен схъайаларе хъаьжжина (билгала нохчийн а, тЕэцна а), жигара а, кЕзиг пайдаоьцу а (историзмаш, архаизмаш, неологизмаш), цунах пайдаэцаран гуо (йукъара, шуьйра пайдаоьцу дешнаш, диалектизмаш, терминаш, профессионализмаш).

Лексикин стилистически дакъош довза: книжни, йукъара, къамелан.

Фразеологизмаш, церан билгалонаш а, маьІна а хаа. Аларш, дустарш, кицанаш довза.

Нохчийн меттан дошамаш йовза. Шинаметтан дошамах пайда эца.

Дахаран хьелашкахь тЕкаresh дІакхехьарна оьшучу барамехь лексически а, фразеологически а аларш карадерзор. ТЕкаре йаран хьоле а, Іалашоне а хъаьжжина, къамелехь шайн маьІнашца вовшашца даза тарлуш долчу дешнех пайдаэцар. Дешнийн маьІнаш къасторхьама а, синонимаш, антонимаш, фразеологически цхъаьнакхетарш харжархьама а, тайп-тайпанчу дошамашца болх бар. Дош лексически къастор.

Морфологи

Морфологи – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан къамелан дакъош. Коьрта къамелан дакъош. Церан грамматически маьІна а, морфологически билгалонаш а, синтаксически гІуллакх а. Нохчийн меттан дожарийн къепе: маьІна, кепаш, пайдаэцар. Нохчийн меттан къамелан дакъойн хенийн, классан гайтамийн къепе: маьІна, кепаш, пайдаэцар. ГІуллакхан къамелан дакъош. Церан маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх. ГІуллакхан къамелан дакъойн тайпанаш: маьІна, хІоттам, синтаксически гІуллакх. Айдардешнаш а, азтардаран дешнаш а.

Шайн коьртачу билгалонашца тайп-тайпана къамелан дакъош довзар. Дош морфологически къастор. Нохчийн литературни меттан норманашца догІуш тайп-тайпанчу къамелан дакъойн дешнийн кепех (форманех) пайдаэцар. Нохчийн а, оьрсийн а меттанийн къамелан дакъойн йукъара долчух а, йукъара доцчух а кхетар.

Морфема меттан жима а, маьІне а дакъа хиларх кхетар. Дешан лард а, чаккхе а. Орам. Цхъанаораман дешнаш. Орамерчу элпийн хийцадалар. Суффикс. Дешхьалхе.

Схьадовлаза а, схьадевлла а дешнаш. Дошкхолладаларх а, хийцадаларх а болу кхетам. Дошкхолларан а, формаххолларан а морфемаш. Нохчийн меттан дошкхолларан коьрта некъаш. Дошкхолладаларан га (пара) а, дошкхолладаларан зІе а. Морфемни а, дошкхолладаларан а дошамаш.

Нохчийн дешан хІоттаман башхаллех кхеташ хилар. Дешнаш а, дешан форманаш а кхолларехь морфемаша дечу гІуллакхах кхеташ хилар. Дешан морфемаш къастор. Дошкхолларан дакъошка хъаьжжина, дешан мехалла билгалйар. Цхъанаораман дешнаш харжар, къамелехь царах пайдаэцар. Дешнийн зІенаш а, дешнаш кхолларан коьрта некъаш а билгалдар. Тайп-тайпанчу некъашца дешнаш кхолла хаар карадерзор. Нийсайаздарехь дошкхолладаларан а, морфемийн а декъехула карадирзинчу хаарех, шардарех пайдаэцар. Тайп-тайпана хьесапаш морфемийн а, дошкхолладаларан а дошамашца кхочушдар.

Дешан хІоттамца дешнаш таллар, дошкхолладаларан таллам бар.

11 КЛАСС

Синтаксис, пунктуаци, цхьалхе предложенеш.

Синтаксис – грамматикин дакъа хилар билгалдаккхар. Дешнийн цхъаьнакхетар а, цуьнан дІахІоттам а, тайпанаш а довзар. Дешнийн цхъаьнакхетарехь дешнийн уьйр а, тайпанаш а (бартбар, урхалла, тЕтовжар) хууш хилар. Предложени, цуьнан дІахІоттам а, грамматически маьІна а къасто хаар. Аларан Іалашоне а, эшаре а хъаьжжана, предложенийн тайпанашка йекъа хаар. Предложени кечйеш болу гІирсаш: эшарх (интонаци), логически тохарх, дешнийн къепех пайда эца хаар. Предложенин грамматически бух билгалбаккха хаар.

Цхьалхе а, чолхе а предложенеш вовшах къастор. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш а, церан билгалонаш йовзар. Цхьалхечу предложенийн тайпанаш: шинахІоттаман а,

цхъанахIоттаман а, йаържина а, йаржаза а, йуъззана а, йуъззана йоцу а, чолхейаьлла а, чолхейалаза а хилар хаар. ЦхъанахIоттаман предложенийн тайпанаш довзар. Чолхейаьлла предложени чолхечу предложених къасто хаар. Цхъанатайпанчу а, шакъаьстинчу а меженашца а, Tедерзарца а, йукъадалочу дешнашца а, йукъайалочу конструкцешца а йолу предложенеш вовшахкъасто хаар.

Чолхечу предложенин дакъошна йукъа синтаксически уьйр тосу коьрта гIирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчу уьйрашца йолу чолхе предложенеш, хуттургаш йоцу а, хуттургаш йолу а (чолхе-цхъаьнакхетта, чолхе-карара) предложенеш йовза.

Къамелехь чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенех пайдаэцаран башхаллех кхета.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени хIотторан коьртачу норманех кхета.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени а, цхъанатайпанчу меженашца йолу цхъалхе предложени а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструкцех пайдаэца.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан норманех пайдаэца.

Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхъалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструкцех пайдаэца.

Чолхе-карарчу предложенех цхъалхе предложенеш йан а, цхъалхечу предложенех чолхе предложенеш йан а, маьIна а ца хуьйцуш.

Чолхе-карара предложени хIотторан коьртачу норманех а, къамелехь чолхе-карарчу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Чолхе-карарчу предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан.

Чолхе-карара предложенеш хIитторан а, цу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан а норманех пайдаэца.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн тайпанаш къасто. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехь нийса пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени хIотторан коьртачу грамматически норманех а, къамелехь хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Пунктуа̀ци. Орфографи.

Пунктуа̀ци нийсайаздаран бакъонийн къепе санна йовзар. Пунктограммех кхетам балар хаар. Предложенин чаккхенгахь, цхъалхечу (чолхейаьллачу а, чолхейалазчу а), чолхечу предложенешкахь, ма-дарра къамелехь, цитаташкахь, диалогехь сацаран хъаьркаш хIитто хаар.

Пунктуационни хааршца йоьзна само кхиор. Йозанехь пунктуационни коьрта норманаш ларйар. Дош орфографически къастор. Пунктуационни къастор. Орфографически а, пунктуационни а хьесапаш кхочушдеш орфографически дошамех, нийсайаздаран справочникех пайдаэцар.

НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

10 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѐраш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс.
		Декъан сахьташ	Талламан белхаш	Кхолларал лин белхаш	
	Дакъа 1. Нохчийн маттах болу йукъара хаамаш				
1.1	Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт. Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт. Мотт – адамийн уйран а, кхиаран а, кбийсаман а гIирс	1	0	0	www. desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www. urok95.ru.
1.2	Меттан мехаллех а, йукъараллин дахарехь цо дIалоцучу меттигах а кхеташ хилар	1	1	0	www. desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www. urok95.ru.
Дерриг:		2	1	0	
	Дакъа 2. Фонетика. Графика. Орфоэпи				
2.1	Фонетика а, графика а, орфоэпи а лингвистикин дакъош санна. Аз – меттан уггар а жима дакъа. Озан а, элпан а дазар. ХIинцалера нохчийн абат. Фонетически транскрипцин цхъайолу кепаш (элементаш). Мукъа а, мукъаза а абзнаш. Къамелдарехь абзнийн хийцадалар. Нохчийн меттан шатайпана абзнаш. Деа а, доца а мукъа абзнаш. Дифтонгаш. Нохчийн	2	0	0	www. desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www. urok95.ru.

	меттан интонаци, интонационни конструкцийн коьрта тайпанаш. Орфоэпин коьрта норманаш				
2.2	Деха а, доца а, мукъа а, мукъаза а, зевне а, къора а абзнаш къестор. Дешан озан а, элпан а хIоттам духъ-духъал хIоттор. Дешан озан-элпан анализ йар. Дешнаш дакъошка декъар. Дош цхъана моIанера вукху моIане сехъадакхаран хаарш карадерзор. Нохчийн меттан интонаци а, орфоэпически норманаш а карайирзина хилар. Нохчийн меттан интонацин а, абзнийн къепен а башхаллех кхеташ хилар	1	1	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		3	1	0	
	Дакъа 3. Дешнийн латтам а, дешнийн кхолладалар а				
3.1	Морфема меттан жима а, маIне а дакъа хиларх кхетар. Дешан лард а, чаккхе а. Орам. Цхъанаораман дешнаш. Орамерчу элпийн хийцадалар. Суффикс. Дешхъалхе. Схъадовлаза а, схъадевлла а дешнаш. Дошкхолладаларх а, хийцадаларх а болу кхетам. Дошкхолларан а, формакхолларан а морфемаш. Нохчийн меттан дошкхолларан коьрта некъаш. Дошкхолладаларан га (пара) а, дошкхолладаларан зIе а. Морфемни а, дошкхолладаларан а дошамаш.	1	0	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
3.2	Нохчийн дешан хIоттаман башхаллех кхеташ хилар. Дешнаш а, дешан форманаш а кхолларехь морфемаша дечу гIуллакхах кхеташ хилар. Дешан морфемаш къастор. Дошкхолларан дакъошка хъабжжина, дешан мехалла билгалйар. Цхъанаораман дешнаш харжар, къамелехь царах пайдаэцар. Дешнийн зIенаш а, дешнаш кхолларан коьрта некъаш а билгалдар. Тайп-тайпанчу некъашца дешнаш кхолла хаар карадерзор. Нийсайаздарехь дошкхолладаларан а, морфемийн а декъехула карадирзинчу хаарех, шардарех пайдаэцар. Тайп-тайпана хъесапаш морфемийн а, дошкхолладаларан а дошамашца кхочушдар. Дешан хIоттамца дешнаш таллар, дошкхолладаларан таллам бар	1	0	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		2	0	0	
	Дакъа 4. Лексикологи. Фразеологи				

4.1	<p>Дош – меттан цхъа дакъа. Дешан лексически а, грамматически а маъІна. Къоман оздангаллин маъІнин дакъа шайца долу дешнаш. ЦхъанамаъІнин а, дукхамаъІнийн а дешнаш, дешан нийса а, тІедеана а маъІна. Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.</p> <p>Нохчийн меттан лексика, шен схъайаларе хъаьжжина (билггала нохчийн а, тІеэцна а), жигара а, кІезиг пайдаоьцу а (историзмаш, архаизмаш, неологизмаш), цунах пайдаэцаран гуо (йукъара, шуьйра пайдаоьцу дешнаш, диалектизмаш, терминаш, профессионализмаш).</p> <p>Лексикин стилистически дакъош: книжни, йукъара, къамелан.</p> <p>Фразеологизмаш, церан билгалонаш а, маъІна а. Аларш, дустарш, кицанаш.</p> <p>Нохчийн меттан дошамаш. Шинаметтан дошамаш</p>	6	0	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru/
4.2	<p>Дахаран хъелашкахъ тІекареш дІакхехъарна оьшучу барамехъ лексически а, фразеологически а аларш карадерзор. ТІекаре йаран хъоле а, Іалашоне а хъаьжжина, къамелехъ шайн маъІнашца вовшашца даза тарлуш долчу дешнех пайдаэцар. Дешнийн маъІнаш къасторхъама а, синонимаш, антонимаш, фразеологически цхъаьнакхетарш харжархъама а, тайп-тайпанчу дошамашца болх бар. Дош лексически къастор</p>	2	0	1	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru/
Дерриг:		8	0	1	
	Дакъа 5. Морфологи				
5.1	<p>Морфологи – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан къамелан дакъош. Коьрта къамелан дакъош. Церан грамматически маъІна а, морфологически билгалонаш а, синтаксически гІуллакх а. Нохчийн меттан дожарийн къепе: маъІна, кепаш, пайдаэцар. Нохчийн меттан къамелан дакъойн хенийн, классан гайтамийн къепе: маъІна, кепаш, пайдаэцар. ГІуллакхан къамелан дакъош. Церан маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх. ГІуллакхан къамелан дакъойн тайпанаш: маъІна, хІоттам, синтаксически гІуллакх. Айдардешнаш а, азтардаран дешнаш а</p>	11	0	1	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru/
5.2	<p>Шайн коьртачу билгалонашца тайп-тайпана къамелан дакъош довзар. Дош морфологически къастор. Нохчийн литературни меттан норманашца</p>	2	1	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/

	догтуш тайп-тайпанчу кьамелан дакьойн дешнийн кепех (форманех) пайдаэцар. Нохчийн а, оьрсийн а меттанийн кьамелан дакьойн йукьара долчух а, йукьара доцчух а кхетар				www. urok95/ru.
Дерриг:		13	1	1	
	Дакьа 6. Iамийнарг карладаккхар				
6.1	Iамийнарг карладаккхар	1	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
Дерриг:		1	0	0	
	Дакьа 7. ЖамIдаран таллар				
7.1	Сочинени	1			
7.2	Изложени	1			
7.3	Талламан белхаш	3			
Дерриг:		5			
Программин сахьтийн барам		34			

НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

11 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѐраш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс.
		Декъан сахъташ	Таллама н белхаш	Кхоллара ллин белхаш	
	Дакъа 1. Синтаксис. Цъхалхе а, чолхе а предложени. Ма-дарра а, лач а къамел				
1.1	1. Синтаксис – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан синтаксисан дакъош. Дешнийн цъхъаьнакхетар а, цуьнан дIахIоттам а, тайпанаш а. Дешнийн цъхъаьнакхетарехь дешнийн уьйр а, тайпанаш а (бартбар, урхалла, тIетовжар). Предложени, цуьнан дIахIоттам а, грамматически маьIна а. Аларан Iалашоне а, эшаре а хъаьжжана, предложенийн тайпанаш. Предложени кечйеш болу гIирсаш: эшар (интонаци), логически тохар, дешнийн къепе. Предложенин грамматически бух	5	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
1.2	Цъхалхе а, чолхе а предложенеш. Цъхалхе предложени. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш а, церан хилар а. Цъхалхечу предложенийн тайпанаш: шинахIоттаман а, цъханахIоттаман а, йаьржина а, йаржаза а, йуьззана а, йуьззана йоцу а, чолхейаьлла а, чолхейалаза а. ЦъханахIоттаман предложенийн тайпанаш. Чолхейаьлла предложени. Цъханатайпанчу а, шакъаьстинчу а меженашца а, тIедерзарца а, йукъадалочу дешнашца а, йукъайалочу конструкцешца а йолу предложенеш.	5	0	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
1.3	Чолхе предложени, цуьнан дIахIоттам а, грамматически бух а. Чолхечу предложенийн тайпанаш: хуттургийн а, хуттургаш йоцу а, чолхе-	5	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/

	цхъаьнакхетта а, чолхе-кара а. Чолхе-цхъаьнакхетта предложени: дIахIоттам, тайпанаш, вовшех йозаран гIирсаш а, кепаш а. Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложешкара цхъалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш. Чолхе-кара предложениш: дIахIоттам, тайпанаш. Чолхе-карачу предложенехь коьртачу а, тIетухучу а предложенийн уьйран гIирс. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш				www. urok95/ru.
1.4	Хуттургаш йоцу чолхе предложени, дIахIоттам. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложешкара цхъалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш. Нехан къамел довзийтаран кепаш. Текст синтаксически дакъа санна. Предложениян а, текстан дакъойн а уьйрийн гIирсаш а, кепаш а. Дешнийн цхъаьнакхетарехь дешнийн уьйран кеп къастор, предложенин грамматически бух билгалбар. Цхъалхечу а, чолхечу а предложенийн тайпанаш билгалдар. Предложениян синтаксически къастор. Чолхе-кара предложениш цхъалхечу а, цхъалхенаш чолхечу а предложешка йерзор. Текст а, дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а кхолларан норманаш ларйар	5	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
1.5	Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра къамел лач къамеле дерзор. Ма-дарра къамелехь сацаран хъаьркаш. Цитаташ а, цаьргахь сацаран хъаьркаш а	2	0	1	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
Дерриг:		22	2	2	
	Дакъа 2. Пунктуаци. Орфографи.				
2.1.	Пунктуаци нийсайаздаран бакъонийн къепе санна. Пунктограммех кхетам балар. Предложениян чаккхенгахь, цхъалхечу (чолхейаьллачу а, чолхейалазчу а), чолхечу предложешкахь, ма-дарра къамелехь, цитаташкахь, диалогехь сацаран хъаьркаш. Пунктуационни хааршца йоьзна само кхиор. Йозанехь пунктуационни коьрта норманаш ларйар. Дош орфорграфически къастор. Пунктуационни къастор. Орфографически а, пунктуационни а хьесапаш кхочушдеш орфографически дошамех, нийсайаздаран справочникех пайдаэцар.	3	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.

2.2	Орфографи дешнаш а, церап кепаш нийсайзайаран бакъонийн система санна. Орфограммех кхетам. Орамехь мукъа а, мукъаза а элпаш нийсайаздар. Ъ, Ь нийсайазйар. Дешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар. Дош дехъадаккхар. Доккха а, жима а элпаш йаздар. Нийсайазйаран дошамаш	2	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		5	1	0	
	Дакъа 3. Гамийнарп карладаккхар				
3.1.	Гамийнарп карладаккхар	1	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		1	0	0	
	Дакъа 4. ЖамГдаран таллар				
4.1	Сочинени	1			
4.2	Изложени	1			
4.3	Талламан белхаш	3			
Дерриг:		5			
Программин сахътийн барам		33			

НОХЧИЙН МЕТТАН ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАНИ

10 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь	Электронни дешаран ресурс
		Сахьт	Талла- ман белхаш	Кхолла- раллин белхаш		
	Нохчийн маттах болу йукъара хаамаш. (2 с. + 1 с.)					
1	Мотт, цуьнан коьрта билгалонаш, маъйна. Нохчийн мотт, цуьнан маъйна	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
2	Нохчийн мотт а, цуьнан исбаьхьалла	1	0	0		www. urok95/ru.
3	Талламан болх	1	1	0		ps95.ru/dikdosham/
	Лексикологи. Фразеологи (8 с. + 1 с.)					
4	Нохчийн меттан дешнийн хазна	1	0	0		www. urok95/ru.
5	Синонимаш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
6	Омонимаш. Антонимаш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
7	Архаизмаш, историзмаш, неологизмаш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
8	Нохчийн меттан а, тӀеэцна а дешнаш	1	0	0		www. urok95/ru.
9	Литературин меттан лексикин тайпанаш. Литературин мотт а, диалекташ а	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
10	Изложени	1	0	1		ps95.ru/dikdosham/
11	Нохчийн меттан паргӀат а, чӀагӀделла а дешнийн цхьаьнакхетарш (фразеологизмаш)	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
12	Нохчийн меттан дошамаш. Дешнийн маъйна	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/

	Фонетика. Графика. Орфоэпи (3 с. + 1 с.)					
13	Мукъа элпаш а, мукъа абзнаш а	1	0	0		www. urok95/ru.
14	Талламан болх	1	1	0		ps95.ru/dikdosham/
15	Доца шеконан мукъа абзнаш (а, у, и)	1	0	0		www. urok95/ru.
16	Нийсааларан бакъонаш (Орфоэпин бакъонаш). Интонацех хаамаш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
	Дешнийн латгам а, дешнийн кхолладар а (2 с.)					
17	Дешан латгам (дешан хЮтгам)	1	0	0		www. urok95/ru.
18	Нохчийн маттахь дошкхолларх а, дешнийн форманех а кхетам	1	0	0		www. urok95/ru.
	Морфологи (13 с. + 2 с.)					
19	Цердош. Цердешнийн классаш, легарш, церан нийсайаздар	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
20	Чолхечу а, цхъана дешдекъах лаьтгачу а цердешнийн нийсайаздар	1	0	0		www. desharkho.ru
21	Билгалдешнийн легарш, церан нийсайаздар	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
22	Терахъдешнийн кхолладар, легар, нийсайаздар	1	0	0		www. desharkho.ru
23	Сочинени	1	0	1		ps95.ru/dikdosham/
24	Церметдешнийн легар, нийсайаздар	1	0	0		www. desharkho.ru
25	Хандош. Хандешнийн хенийн чаккхенаш нийсайазйар	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
26	Хандешан спряженеш, церан нийсайазйар. Нийса йоцу спряжени	1	0	0		www. urok95/ru.
27	Куцдош, цуьнан тайпанаш, нийсайазйар	1	0	0		www. urok95/ru.
28	ДештIабхье, цуьнан нийсайазйар	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
29	Хуттургаш, церан тайпанаш, нийсайазйар	1	0	0		www. urok95/ru.

30	Дақбалғаш, церан тайпанаш, нийсайаздар	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
31	Айдардешнаш, церан тайпанаш нийсайаздар	1	0	0		www. urok95/ru.
32	Талламан болх	1	1	0		ps95.ru/dikdosham/
33	Нохчийн а, оърсийн а меттанийн къамелан дакъойн йукъара долчух а, йукъара доцчух а кхетар	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
	Іамийнарг карладаккхар (1 с.)					
34	Дешаран шарахъ биначу белхан жамІдар	1	0	0		www. urok95/ru.
ПРОГРАММИЦА САХЪТИЙН БАРАМ		34	3	2		

НОХЧИЙН МЕТТАН ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАНИ

11 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахътийн барам			Терахъ	Электронни дешаран ресурс
		Сахът	Талла- ман белхаш	Кхолла- раллин белхаш		
	Синтаксис. Цхъалхе а, чолхе а предложени. Ма-дарра а, лач а къамел (22 с. + 4 с.)					
1	Дийцаран, хаттаран, айдаран, тЕедожоран предложенеш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
2	Предложенехъ дешнийн уьйр. Подлежащиний, сказуеминий йуккъехъ тире	1	0	0		www. desharkho.ru
3	Талламан болх	1	1	0		www. desharkho.ru
4	Цхъалхечу предложенийн кепаш	1	0	0		www. desharkho.ru
5	Предложенин цхъанатайпана	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/

	меженаш					
6	Цхъанатайпана а, цхъанатайпана боцу а къастамаш	1	0	0		www.urok95.ru .
7	Предложенин шакъаьстина меженаш. Шакъаьстина йуххедиллар, цуьнан нийсайаздар	1	0	0		www.urok95.ru .
8	Изложени	1	0	1		ps95.ru/dikdosham/
9	Латтаман дурс, цуьнан нийсайаздар	1	0	0		www.urok95.ru .
10	Йукъадало дешнаш, предложенеш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
11	Тедерзар, цуьнан нийсайаздар. Дешнаш-предложенеш хIаь, хIан-хIа	1	0	0		www.urok95.ru .
12	Чолхе-цхъаьнакхетта предложени а, цуьнгаь хуттургаш а, сацаран хъаьркаш а	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
13	Талламан болх	1	1	0		ps95.ru/dikdosham/
14	Чолхе-карарчу предложенех кхетам	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
15	Чолхе-карарчу предложенехь карара хуттургаш а, хуттурган дешнаш а	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
16	Тетухучу предложенийн грамматически билгалонаш. Тетухучу предлженийн кепаш, церан схемаш	1	0	0		www.urok95.ru .
17	Тетуху предложени, цуьнан карчамаш	1	0	0		www.urok95.ru .
18	Чолхе-цхъаьнакхетта предложени а, цуьнгаь хуттургаш а, сацаран хъаьркаш а	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
19	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахь цIоьмалг, цIоьмалгаца тIадам	1	0	0		www.urok95.ru .
20	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахь шитIадам	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
21	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахь тире	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/

22	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложешкахь цЮьмалг, цЮьмалгаца тІадам	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
23	Хуттургаш йоцчу чолхечу предложешкахь шитІадам	1	0	0		www. desharkho.ru
24	Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра къамел лач къамеле дерзор	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
25	Ма-даррачу къамелехь сацаран хъаьркаш. Цитаташ а, цаьргахь сацаран хъаьркаш а	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
26	Сочинени	1	0	1		ps95.ru/dikdosham/
	Пунктуа̀ци. Орфографи (7 с. + 1 с.)					
27	Йозанехь сацаран хъаьркаш хІитторан бакъонаш. <i>ТІадам, хаттаран хъаьрк, айдаран хъаьрк</i>	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
28	Йозанехь сацаран хъаьркаш хІитторан бакъонаш. <i>ДукхатІадамаш, цЮьмалг, цЮьмалгаца тІадам</i>	1	0	0		www. desharkho.ru
29	Йозанехь сацаран хъаьркаш хІитторан бакъонаш. <i>ШитІадам, тире, къовлари, маьІалгаиш</i>	1	0	0		www. desharkho.ru
30	Нохчийн орфографих боцца хаамаш. Доккха элп йаздаран бакъонаш	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
31	Талламан болх	1	1	0		ps95.ru/dikdosham/
32	Орамехь мукъа а, мукъаза а элпаш нийсайаздар. Дешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар	1	0	0		www. urok95/ru.
	Іамийна̀рг карладаккхар (1 с.)					
33	Іамийна̀рг карладаккхар. Дешаран шарахь биначу белхан жамІдар	1	0	0		www. urok95/ru.
ПРОГРАММИЦА САХЪТИЙН БАРАМ		33	3	2		